

Malomkövek

(A nemzet és Közép-Európa néhány dilemmája Németh Lászlónál)

„Egész sor oka van annak, hogy miért van és miért kell lennie Közép-Európának - csak Oroszországot említem. Ha nem szólna Közép-Európa mellett egyetlen politikai és gazdasági érv sem, elegendő volna csupán az, hogy a mai Oroszország civilizációjával és rendszerével valójában egy új világrész. A Kelet ott kezdődik, ahol Oroszország kezdődik. (. . .) Ha nem léteznék Közép-Európában valaminő összetartozás és szolidaritás az orosz szomszédra való tekintettel, ez azt jelentené, hogy egy szép napon Németország és Oroszország között találnánk magunkat, mint két őrlő malomkő között.” Milan Hodžától származik ez a fejtegetés. A két világháború közötti csehszlovák politika egyik meghatározó képviselője fogalmazott így 1931-ben egyik előadásában. Az a Milan Hodža, aki az első világháború előtt Ferenc Ferdinánd trónörökös munkatársaként a monarchia dualista szerkezetének átalakítására készített terveket, aki szlovák érdekeket képviselt a magyar parlamentben. Ismeretes, hogy 1918 őszén a csehszlovák kormány megbízottjaként az etnikai határhoz közelálló variánst képviselt budapesti tárgyalásai során, továbbá, hogy mind a szlovákság nyelvi különállásának belpolitikai kérdésében, mind pedig a külpolitikában eltértek nézetei Eduard Benešétől. Egy olyan Közép-Európa képét festi meg, amely Németh László Kelet-Közép-Európájára emlékeztet, a német világtól keletre, az oroszról nyugatra lévő kis népek övezetére. Az is figyelemre méltó, hogy itt nem a kisantant országcsoportját említi, hanem Közép-Európát.

Nyilvánvaló, hogy a magyar író térségünkkel kapcsolatos programadó írásai nem függetlenek a 30-as évek elején európai és közép-európai politikai áramlataitól, közírók, történészek, geopolitikusok elemzéseitől. Hiszen ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy az 1918 után létrejött új államok hivatalos nemzeti ideológiája mögött milyen komoly feszültségek vannak (csak a csehszlovák meg a jugoszláv nemzet ellentmondásos fogalmára utalok), hogy a gazdasági autarkriának milyen hátrányai vannak az egybetartozó nagy piac- és vámterülethez képest. Úgy is fogalmazhatunk: kiderült, hogy válságban van a közép-európai nemzettéválás új szakasza.

Több mint tíz évvel ezelőtt vettem föl egy hódmezővásárhelyi emlékülésen, hogy érdemes volna az író és gondolkodó Németh László munkásságát közép-európai kontextusban is mérlegre tenni. Az elmúlt évtized értékes új filológiai, irodalom- és eszmetörténeti vizsgálódásai között ez az aspektus nézetem szerint nem kapott figyelmet kellő mértékben. Ellenpéldaként mindenekelőtt Lőkös Istvánnak a Németh László - Miroslav Krleža párhuzamot, a két életmű tipológiai összefüggéseit bemutató tanulmányát lehet említeni. Sok teendő vár e területen még a kutatókra. Érdemes alaposan megvizsgálni írónk e témába vágó esszéinek a forrásait, hogy kik voltak a közvetítői e kultúrák felé (például Anton Straka, a csehszlovák követség sajtóattaséja). Izgalmas kérdés, hogy miként látná napjaink művelődéstudománya Németh László „interkulturális” tevékenységét, a saját kultúra és a másik kultúra kapcsolatait, a magyar kultúra jellegzetességeinek a szomszédokéban való tükröződését. E mechanizmusok érzékeltetésével korát jócskán megelőző gondolatokat, megfigyeléseket tett közzé. Vagy gondoljunk a közép-európai asszimiláció soktényezős jelenségére. Hogy miként értékelték az

egyres nemzeti kultúrák térségünkben az asszimilációt. Ismeretes, hogy szomszédaink önképében, nemzeti identitásképző történeteiben milyen középponti mozzanat az anyanyelvet és saját kultúrát elhagyók, az ún. elfajzottak (szlovákul például: odrodilec), renegátok problémája.

Írónk közép-európai tájékozódása, a kontinens kultúrájában sajátos értékkel és hasonló színekkel megjelenő régió „fölfedezése”, a szellemi portyázás eredményeként megszülető művelődési program - ebben egyetérthetünk az életmű rétegéről mérleget készítőkkal, többek között Grezsa Ferencsel, Vekerdi Lászlóval és Cs. Varga Istvánnal - a XX. századi magyar művelődés- és eszmetörténet kiemelkedően fontos fejezete.

Olyan „malomkövekkel” birkózik e témakörhöz tartozó esszéiben Németh László mint térségünk nemzetté válásának bonyolult folyamata, illetőleg a politikai és kulturális integráció lehetőségei az Osztrák-Magyar Monarchia fölbomlását követően. Vagyis: mit jelentett és jelent **nép-nemzet-állam** fogalma; miképpen és hol kereshetők egy elképzelt integráció keretei. Előadásomban arra kívánok választ keresni, milyen összevetési lehetőségeket kínál régióink eszmetörténete. Magától értetődően csak néhány fontos tendenciát és megközelítést jelezve. A nemzetközi historiográfia nem elhanyagolható része mindmáig úgy fogalmaz, hogy 1918 után az Osztrák-Magyar Monarchia romjain „nemzetállamok” születtek. Különösen angolszász és francia megközelítésben maradt meg ez a beállítás, amint ezt lexikonok, kézikönyvek sora tanúsítja. A hivatalos ideológia csehszlovák „nemzeti államról” beszélt, volt olyan cseh történész (Václav Chaloupecký például), aki szerint Szlovénia területén soha nem jött létre önálló nyelv. Az 1918 december 1-én megszülető Szerb-Horvát-Szlovén királyságban az állami ideológia „háromtörzsű délszláv nemzetet” emlegetett. Lengyelországban a

két világháború közötti korszakban végig folyt arról a vita, hogy az állam vagy a nemzet primátusa-e a meghatározó; vagyis az a politikai közösség-e elsődleges, amelynek tagjai között számottevő arányban vannak nem lengyelek, vagy pedig a nyelvi és etnikai szempontból összetartozó lengyelség legyen kiindulópont, következésképpen a nem lengyelek valami módon másodrendűnek tekinthetők. E néhány példából is világosan látszik, hogy a közép-európai nemzetváltás alapvető dilemmái nem változtak meg a dunai monarchia eltűnése után sem. A „nemzetek forradalmaként” (Beneš terminusa) aposztrofált folyamat nem hozott létre nyugat-európainak megfelelő államnemzeteket. Németh László fölfogását népről, nemzetről, államról elsősorban ebben az összefüggésben érdemes vizsgálni.

Azok közé tartozik, akik 1918 és 1920 sorsfordító eseményeiben a liberális magyar nemzet és állam föl nem oldott ellentmondásainak tragikus következményeit látta. „Csalódtunk az országban. Nem hisszük, nem hihetjük többé, hogy egy palánk a mi egységünkbe abroncsolhatná a világ minden közénk vetődött népét.” - szögezi le 1927-ben **Faj és irodalom** című előadásában. A nyugati importárunk értelmezett modern nacionalizmust nem tartja megfelelő közösség-szervező keretnek térségünkben. **Most, punte, silta** című esszéjében (1940) így fogalmaz: „Nyugaton nincs nép, ahogy Keleten. Keleten pedig nincs igazi nemzet.” Következésképpen szembeállítja tehát a nemzetet és a népet. Fölfogása szerint Kelet-Közép-Európában valójában nem is született meg a modern nemzet, a nacionalizmus csupán a művelt osztály nacionalizmusa. Ahogy a **Magyarok Romániában** című nevezetes úti esszéjében olvashatjuk: „A nép vegetáció; a nemzet: a vezető réteg által a népre ráparancsolt történelmi szerep.” Ebben az értelemben beszél Adyra emlékeztető módon

félnemzetekről, melyek műveletekből és a nemzeti közösségből kitagadott parasztokból állnak. Bizonyára párhuzamba állíthatók megfigyelései az utóbbi évtizedek nacionalizmuskutatóinak azon eredményeivel, amelyek a nemzetet mint szimbólumok és narratívák által konstruált közösségi identitást tételezik, és a közösséggel való azonosulás kialakításában meghatározó szerepet tulajdonítanak a tömegkultúrának. De Németh László gondolatmenetében akkor a nemzet demokratizálása volt az elsődleges, olyan programot tartott kívánatosnak, amely helyet ad a népnek a nemzetben.

A fölbomlott vagy meg nem valósult nemzetállam magától értetődően fordítja figyelmét a nyelvi-kulturális közösség mibenlétére. A nép másik dimenziója számára a faj, amit a ma természetesen etnikumnak kell értenünk. Főntebb idézett előadásában (**Faj és irodalom**) a következőképpen beszél a népről és fajról. A népet különböző csoportokból összeszűrődött keveréknek tartja, a fajt pedig szintézis eredményének. Ez a szintézis szerinte három összetevő hatására jön létre: a közös nyelv, a közös sors és a közös műveltség eredményeképpen. Úgy tetszik tehát, hogy Németh László a történelmi ország fölbomlásának tényéből azt a tanulságot szűrte le, hogy el kell távolodni a politikai közösségként tételezhető nemzet fogalmától. És mintha arra az álláspontra jutott volna el, hogy a nyelvi-kulturális, sőt esetleges etnikai-származásalapú nemzetfogalmat kell kiindulópontul elfogadni. Azt a nemzetfogalmat, amely általános volt a XIX. században a Herdertől ihletett közép-európai népek nemzeti ideológusainál. Így azután az államnemzet és kultúrnemzet dichotóm sémájában gondolkodó s köztük értékkülönbséget tételező szemlélet szívesen szorítja bele írónkat abba a csoportba, amely meghatározónak tartja az ún. objektív kritériumokat a nemzeti hovatartozás

kérdésében. Azon értelmiségik közé, akiket nemcsak hogy kevésbé „haladónak” lehet tartani, hanem még kirekesztéssel is meg lehet gyanúsítani. Pedig az életmű számos elemzője már meggyőzően kimutatta, hogy Németh Lászlónál a faj fogalma nagyjából a mai tudományos nyelvben használt etnikumnak felel meg, és nem a származásnak, hanem a nyelvnek és a kultúrának van benne elsődleges szerepe. „Egy történeti faj, amilyen a magyar is, nem áll egyforma tulajdonságú egyénekből, mint a természeti fajok. . .” - írja **Faji hibáinkról** című cikkében (Kisebbségben I-II. Bp. 1942. 161.). Érdekes szembevetni fölfogását azokéval a közép-európai kortársaiéval, akik hasonló dilemmák között keresték térségünkben a választ a nemzet, nemzeti kultúra mibenlétére.

Egy román, illetőleg egy cseh gondolkodó fejtegetéséből szeretnék idézni. Lucian Blaga (1895-1961) a XX. századi román irodalom és művelődés meghatározó jelentőségű képviselője. 1934 és 1936 között adta közre nagyhatású kultúrfilozófiai írásait (Trilogia culturii). Nála a Kelet-Nyugat szembeállításnak a keresztyénség két változatának a különbsége felel meg. A nemzet fogalmának eltéréseiről így fogalmaz: „Mi, keletiek általában büszkéek lehetünk arra, hogy az etnikummal kapcsolatos érzelmeink tisztázottabbak, mint a nyugatiaké, mint ahogyan arra is, hogy a nemzet eszméjét a nemzetséggel azonosítva néha sokkal világosabb és természetesebb fogalmat alkotunk a nemzetről, mint ők. A nyugati hajlamos arra, hogy a nemzet eszméjét lépten-nyomon az államéval tévessze össze, vagy éppen ez utóbbiból vezesse le.” (A Román eszmetörténet. Bp. 1994. 297.) Blaga számára a nemzet egyértelműen azonos a nemzetséggel, tehát döntő a közös származás, a vérség. Az etnikai nemzetet kereső Blaga és Németh László között - a fölületti hasonlóságok ellenére - alapvető a különbség. A román írónak meglévő, organikus

eredetű adottság ez a közösség, a magyar írónak viszont megteremtendő a nemzet, és a magyarság sorsát választani lehet; az értelmiség föladata épp a közös kultúra kohéziójának a létrehozása.

A két világháború közötti cseh filozófust, Emanuel Rádl (1873-1942) a szlovákiai magyar kortársak úgy ismerték mint a kisebbségi jogok tisztelőjét és a csehszlovák államnacionalizmus következetes bírálóját. 1928-ban jelentette meg nagy visszhangot kiváltó művét, a **Csehek és németek harcát** (Válka Čechu a Nemcu). Bírálta a származás elvét tartalmazó organikus nemzetfogalmat: „A mai Közép-Európában a politikai elméletek megalkotására az organikus elméleteknek volt hatása, amelyek a francia forradalom, valamint az egyénbe és az értelembbe vetett fölvilágosult hit ellenhatására születtek.” Amikor Csehszlovákiáról mint politikai közösségről beszél, Rádl rámutat arra az ellentmondásra, hogy nem csak a cseh és szlovák nyelvű polgárok tartoznak ebbe a közösségbe, még a köztársaság alkotmánya is az organikus nemzetfölfogást tükrözi. Németh László a dualista monarchiához tartozó Magyarország nemzetállami jellegét látja hasonlóan ellentmondásosnak. Neki annyival nehezebb, mivel fogalmi választ kell arra a dilemmára is keresni, hogy 1920 után immár a magyar anyanyelvűek jelentős része lett más államok polgára. Ezért szinte elkerülhetetlen számára a következtetés: a nyelvi-kulturális összetartozás az alapvető. És kimondja - már 1928-ban (**Új reformkor felé**) -, hogy „Az integer Magyarországnál van egy sokkal szentebb jelszó: az integer magyarság. S ennek egy ellensége van: az imperializmus. Amily jogos követelés, hogy minden faj szabadon s külön keretben fejthesse ki erőit, oly undok merénylet ezt a jogot eltaposni.” A Szent Istváni Magyarország restaurációs programjára, az irredentára mondott ezzel nemet. Ha jól meggondoljuk, csak a nemzetállami logika

következetes bírálata vezethette el erre az álláspontra, s így magától értetődővé vált, hogy a nagy történelmi örökség ellenére a magyarság egyike a térség kis népeinek. Sorsa - emelkedési lehetősége vagy süllyedése - össze van kötve Kelet-Közé-Európával. Illúziókkal, ködképekkel bátran leszámoló szemlélet ez; akkor is, ha a történelem szorításából - egyéni üdvösségkeresése mintájára - a szorítás ellenére óhajt néha messianisztikus módon kiutat keresni. A magyarság Duna-völgyi küldetését a példaadásban látja. 1941-ben egy interjúban ezt a célkitűzést így fogalmazta meg: ”. . . a mi kelet-európai hivatásunk: a példaadás. Nekünk még a legreménytelenebb körülmények között is példát kell mutatnunk.”(Magyar Ut, 1941. VI. 12.)

A meg nem valósult és rosszul megvalósult nemzet jelenségével küzdve a magyarság szétszórtságára megoldást keresve mérlegeli Németh László a „birodalmi gondolatot”, a térség népeinek integrációs lehetőségét. Nem politikusként, hanem közép-európai gondolkodóként; így el lehet fogadni Vekerdi László minősítését, miszerint eszméinek ezt a körét a legpontosabb reform-utópiának minősíteni. Megjegyzendő, hogy a két világháború közötti korszakban számos politikus kacérkodott föderalisztikus elképzelésekkel. Lengyelország újjászületésének idején, közvetlen a világháború másnapján Józef Piłsudski a régi nemesi köztársaság föderatív hagyományát fölélesztve kívánta hazáját megteremteni; a horvát politika vitathatatlanul első számú vezéralakja, Stjepan Radic a megszülető délszláv államot szintén föderatív szerkezetben képzelte el, a nagyszerb homogenizáció ellenében még egy dunai konföderáció gondolatát is fölvetette. Működő és létező együttműködési keretnek azonban az a kisantant számított, amely egyben a térség sajátos megosztását is jelentette, hiszen a Szovjetuniótól óvó cordon

sanitaire funkciója mellett Csehszlovákia, Jugoszlávia és Nagy-Románia államnacionalizmusát képviselte, továbbá Magyarország sakkban tartására szintén alkalmasnak látszott.

Németh László a Habsburg befolyás kelet-közép-európai megerősödését negatív fejleménynek tekintette, s az 1867-es kiegyezéssel létrejött politikai és társadalmi szerkezetet alkalmatlannak vélte a térség korszerű integrálására. Az ő integrációs modellje a német-osztrák világtól keletre fekvő európai zónára terjed ki, a kisépek, a „félnemzeti” fejlődési társadalmak világára. Ahol épp a nemzettéválás felemás jellege kínál esélyt az integrációnak. A **Magyarság és Európában** (1935) olvashatjuk: „A nemzeti elv erre az ősi birodalmi területre is betört, de itt a legnevetségesebb, itt a legtöbb remény a felülmúlására. (. . .) Ezt a területet nagy múlt és eleven érdek tereli újra a birodalmi gondolat felé.” Ennek az új közép-európai birodalomnak írónk szerint, Sziget-Európának kellene lennie kivonulásnak a bolsevista, fasiszta és hitlerista európai környezetből. Azt hangsúlyozza, hogy számára a „birodalom nem érdekközösség, hanem eszme: egy eszmével összefűzött népcsoport. Ez az eszme: Új Európa . . .” Sajátos küldetést fogalmaz meg Magyarország és a nemzetekfölöttivé váló Közép-Európa számára. A görög hagyományból megújuló humanizmusét. A közép-európaiság tudatának megteremtésére a térség két területe - nyugati és bizánci övezet - közötti magyarságot tartja kiváltképp alkalmasnak: „. . . közös közép-európai szellemiség nincs, s nem is lesz, amíg egy mindenfelé gyökeret bocsátó nép (higgyük, hogy a magyar) azzal, hogy tudatosítja, meg nem teremti.” (Magyarság és Európa).

Utópia? Kétségtelenül az. Az újabb történelmi sorsfordulók után persze hajlamos hozzátenni az ember: utópia s egyben elmulasztott

lehetőség. És eszünkbe juthat egy másik kiegészítés, ha kissé történetietlennek látszik is a párhuzam, vajon nem tekintették-e utópiának a kortársak a múlt század első felében egy délszláv vagy egy csehszlovák állam látomását, nem látszott-e minden realitásnak ellentmondani még az első világháború kitörésekor is Lengyelország újjáteremtésének a vágya?

Kelet-Közép-Európa kis népeinek zónáját elsősorban a 30-as évek közepén született program írások (**Debreceni káté, A reform, Magyarország és Európa, A magyarságtudomány feladatai**) különítik el. Ekkor már nyilvánvaló írónk számára, hogy a „Két malomkő közéről” van szó. Nem érdektelen talán megemlíteni, hogy ezekben az években gyűrűzött tovább az 1933-as varsói nemzetközi történészkongresszus vitája kontinensünk múltjának régióiról. A nyugati és keleti részre osztható Európa képével kapcsolatban két lényeges kérdés vetődött föl. Hogy sajátos fejlődésével és helyzetével Oroszország nem egy limesen túli Eurázsia-e, illetőleg, hogy föltételezhető-e egy viszonylag önálló régió a német-római birodalom és Oroszország között. A varsói kongresszus egyik meghatározó személyisége, Oskar Halecki lengyel történész másfél évtizeddel később az emigrációban a következő meghatározást vetette papírra: „Ily módon Kelet-Európa volna az a régió, amely elválasztotta egymástól a szent római császárság, vagyis egyfelől a teuton és román népeket az eurázsiai Oroszországtól, azaz a keleti szlávoktól másfelől . . .” (Oskar Halecki: *Historia Europy - jej granice i podzialy*. [1950.] 1994.143. p.) Ami politikusokat illeti, ismét a szlovák Milan Hodža Közép-Európa képe látszik a legközelebbinek Németh Lászlóéhoz. „Csehszlovákia és Közép-Európa” című idézett 1931-es előadásában így körvonalazta térségünk határait: „. . . Közép-Európa gerincoszlopa nem Németország, hanem a Visztula-, a Tessen-zsolnai szoros, a Vág, a középső Duna, a szerb

Morava, a Vardar és Thesszaloniki alkotta korridor.” (In: Milan Hodža: Články, reči, štúdie. IV. Praha, 1934. 404.)

Úgy tetszik, hogy a megfogalmazásuk óta eltelt hat-hét évtized sem tette Németh László „malomköveit” kevésbé súlyossá. Kérdésfölvetéseinek, gondolatainak számottevő része mindmáig aktuális maradt. Prófétiikus meglátásai irodalom- és művelődéstörténészek sorának adtak termékeny ösztönzést. A regionális művelődéstörténeti szintézis elve számos tudományterületen érvényt nyert. Nem egy súlyos aggodalmát igazolta az idő. „Én elfogultan nyugati vagyok, és rettenve látom, hogyan bizáncosodik el Európa.” - nyilatkozta a Literatura című lapnak 1936-ban. Kifejtette, attól tart, hogy Magyarország antropológiailag és szellemileg e felé tolódik, és így megsemmisülnek azok a törekvések, amelyek Szent Istvántól Széchenyiig érvényesültek itt. Talán egy egész nemzedéknek elegendő kutató munkát jelentene mérleget készíteni arról a visszametszésről, amelyet az Európától való legújabb, több évtizedes elkanyarodás eredményezett. Magának Németh Lászlónak pedig annyi szorongást, megaláztatást hozott, a hatalom macska-egér játékait, még azt a perfid próbálkozást is, hogy az író a diktatúra társutasának tüntessék föl.

Ami a közép-európai nemzettéválást és térségünk integrációját illeti, a Németh László-i antinómiák még a XX. század végén, a XXI. század elején is kísértének. A romantikus víziókból és nyugati mintákból fölépített quasi nemzetállamokról a kommunista totalitarizmus és a szovjet megszállás után kiderült, hogy nem felelnek meg a népek igényeinek. De úgy tetszik, hogy továbbra is tartja magát a térség új és régi országaiban a nemzetállam kimérája, a politikai közösség polgárainak egyéni egyenjogúsága mellett, vele összekeveredve ott van a nyelvi nemzet állami

képvisellete, gyakran másodrangú szerepre kényszerítve a nemzeti kisebbségek tagjait.

A közép-európai szolidaritás gondolata a nyolcvanas években tanulságos európai diskurzust indított el, különösen a Párizsban élő Milan Kundera nevezetes esszéje (*L'Europe kidnappée*, 1983) játszott ebben fontos szerepet. Ám ez az irodalmi Közép-Európa gyakran csak a századelő monarchiájának szellemi izgalmait idézte meg, az Oroszországtól alapvetően különböző világot, egy olyan nemzetekfölötti atmoszférát, amelynek újralfedezése elengedhetetlen volt, de nemegyszer hiányzott belőle a nemzetek, a nemzeti kultúrák dialógusa, a nemzetekfölötti és a nemzeti kölcsönössége. Nyilvánvaló, hogy a bizánci korszak belterjessége és szürkése után vonzó színekben tűnik föl az Osztrák-Magyar Monarchia, de ez a fénytörés nem teszi semmissé Németh László Bécs-kritikájának jogos elemeit. Lehet, hogy a dunai birodalom fölbomlásának az okai között a külső tényezők állnak az első helyen, ám a belső feszítő erőket, s épp a nemzettéválási folyamat ellentmondásait sem becsülhetjük le.

Száz éve született Németh László, a közép-európai szolidaritás eszméjének, a kölcsönös szellemi kapcsolatoknak nagy hatású magyar képviselője, s ha jelenlétének a nyomait keressük a szomszédos kultúrák közegeiben, legfőbb regényeinek fordításait találjuk meg a bibliográfiákban. Pedig gondolatainak jelentős volt a hatása. A közép-európaiság Németh László-i fölfogása nélkül nyilván nem írta volna meg Bibó István 1945-ös tanulmányát a kelet-európai kis államok nyomorúságáról. A térségünkkel foglalkozó politológusok, történészek és művelődéskutatók rendre idézik Bibót - olvasható is munkája nem csak a nagy világnyelveken -, Németh László fölismerései, a közép-európai

nemzettéválást tanulmányozók, a régió problémájával foglalkozók számára nélkülözhetetlen gondolatai nehezen hozzáférhetők azoknak, akik nem tudnak magyarul olvasni.

Nem túlságosan kedvező az a mérleg sem, amelyet közeledési programjának hatásáról, megvalósításáról készíthetünk. Továbbra is le vagyunk maradva a szomszédsági Európa ismeretében. Szó szerint ma is aktuális, amit 1933-ban vetett papírra Egy folyóiratterve című írásában: „Mi, kismagyarországiak messze elmaradtunk a megismerésben; annyira, hogy az már nemcsak szeretetlenség, de érdekeink ellen való tudatlanság.” Kinyíltak az ablakok és kapuk az elmúlt évtizedben, visszaépülnek a magyar kultúra kapcsolatai a nyugati világgal, újból ösztöndíjasok raja indulhat Londonba, Párizsba, Münchenbe vagy Amerikába. De mintha ismét az előkelő idegen fejhordozásával tekintenénk a szomszédos kis és közepes népek világára, kultúrájára. Ma már terjedőben van nálunk térségünk sajátos szemlélete - nyugati nyelven, nyugati szemléleten keresztül. Mintha megismerhető és megérthető volna ez a velünk összenőtt világ a globális kultúra kódjával. Németh László munkásságának e téren egyik fontos üzenete: a közép-európai nyelvek és kultúrák ismerete nélkül nem lehet tájékozódni; s ez egyaránt érvényes a politikára, a gazdaságra és a kultúrára is.

Befejezésül a Kisebbségben egyik megállapítását idézem: „A magyarság a kelet-európai görgetegben kerülhet hol felül, hol alul, véghelyzete nagyjából az lesz (amint az érdeke is az), ami a szomszéd népeké.”

Kiss Gy. Csaba